

ROZWAŻANIA O KRAJOBRAZIE KULTUROWYM JAPONII

Zadając pytanie, dlaczego Japonia jest interesująca pod względem kulturowym, należy stwierdzić, że u podstaw tej ciekawości leży istotowa odmienność od tego, co poznane. Europejczyk odwiedzający Kraj Kwitnącej Wiśni, zwłaszcza jeżeli czyni to po raz pierwszy, spotyka zupełnie różnych ludzi, tworzących niespotykaną i nieznaną dla niego kulturę, opartą na zaskakującej obyczajowości, religii i stylu życia¹. Ową inność dostrzeże również w krajobrazie wiejskim i miejskim. Za tą przyciągającą obcością podąży ciekawość, coś bowiem bardziej interesującego od tajemniczego skrawka świata, słynącego jednak z wyjątkowej urody, budzącej w sercu badacza tęsknotę i chęć naśladownictwa? Krajobraz kulturowy Japonii to obszar badawczy stosunkowo mało znany w Europie, pelen nieomówień i nieporozumień, a jednak kojarzony z oszalamiającymi kompozycjami urbanistyczno-przyrodniczymi i specyficzną architekturą.

Hasła polityczne głoszące idee przeniesienia wzorców japońskich na grunt polski przez pewien czas stanowiły obietnicę sukcesu gospodarczego i społecznego, do którego w oparciu o doświadczenia Kraju Kwitnącej Wiśni mieliśmy dążyć. Fascynacja Japonią opierała się przede wszystkim na przekonaniu o oszalamiającym rozwoju technologii i wysokim poziomie życia, co miało być dla nas wzorem². Należy jednak wskazać, że porównywanie Japonii z Polską, jeśli w ogóle jest możliwe, to raczej dotyczy różnic niż nielicznych podobieństw; mało tego – w dużej mierze jest niemożliwe ze względu na odmienność problemów, z jakimi oba kraje się borykają, dostosowując metody ich rozwiązania do własnych potrzeb, a w wielu przypadkach sposoby te w innym miejscu byłyby po prostu nieskuteczne³. Istotne różnice w krajobrazie między Japonią i krajami europejskimi występują już na gruncie struktury i wizerunku miast⁴. Nie znaczy to jednak, że nie powinniśmy śledzić i ba-

¹ K. Pawłowska, *Krajobraz – architektura – ludzie. Japońsko-polskie studia porównawcze* „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2010, R. 107, z. 12, *Krajobraz kulturowy Japonii*, red. K. Pawłowska, s. 9.

² Zob. szerzej: M. Taniguchi, *Japonia i Polska – fascynacje na odległość* [w:] *Świat z papieru i stali. Okruchy Japonii*, red. M. Taniguchi, A. Watanuki, Warszawa 2010, s. 83–84.

³ K. Pawłowska, *Krajobraz – architektura...*, s. 10.

⁴ R. Billsiö, N. Diab, Y. Takeuchi, *Urban planning culture in Japan*, s. 24; <http://choros.epfl.ch> (dostęp: 14.07.2014).

dać dokonać japońskich oraz w niektórych dziedzinach czerpać z nich przykładu. Warto zaznaczyć, że w wielu przypadkach zarówno Japonia, jak i Polska korzystają z inspiracji zachodnioeuropejskich, co przejawia się m.in. w podobnej konstrukcji planowania przestrzennego⁵. W obu krajach w latach 90. wprowadzono planowanie zdecentralizowane (oparte na podobnych wzorcach zachodnich), jednak trafiło ono na różny stopień rozwoju gospodarki narodowej i skrajnie odmienne podłoże kulturowe⁶.

Warunki naturalne

Najbardziej podstawową kwestią warunkującą specyfikę Japonii jest jej ukształtowanie i położenie geograficzne. To ono stanowiło barierę odgradzającą ją od obcych wpływów kulturowych, a jednocześnie zapewniało bezpieczeństwo w czasach odseparowania. Jest jednym ze źródeł tożsamości narodowej⁷. Należy zaznaczyć, że Japonia jest krajem wyspiarskim (archipelag liczy 6852 wyspy⁸) i chociaż jej powierzchnia jest nieznacznie większa niż Polski, to zdecydowaną większość stanowią tereny górskie, które są obszarem niesprzyjającym jakimkolwiek zagospodarowaniu. Z tego powodu zamieszkane są głównie wybrzeża oraz łagodniej ukształtowane fragmenty terenu. Charakter geograficzny Japonii wymusza w efekcie koncentrację ludności na stosunkowo niewielkim areale⁹. Trzeba przy tym pamiętać, że Japonia liczy 128 mln mieszkańców¹⁰. Ludność zamieszkuje głównie w obrębie wielkich miast, w kolejności: Tokio (8,946 tys.), Yokohama (3,689 tys.), Osaka (2,665 tys.), Nagoja (2,264 tys.), Sapporo (1,914 tys.), Kobe (1,544 tys.), Kioto (1,474 tys.), Fukuoka (1,464 tys.), Kawasaki (1,426 tys.), Saitama (1,222 tys.), Hiroshima (1,174 tys.), Sendai (1,046 tys.). Populacja trzech największych metropolii wygląda następująco: Kanto 36,923 tys., Chukio 9,107 tys. oraz Kinki 19,342 tys., co w rezultacie daje sumę 65,373 tys. mieszkańców. Zaznaczmy, że analiza dotyczy jedynie trzech największych obszarów metropolitalnych, składających się z centralnych miast: Kanto (Tokio, Yokohama, Kawasaki, Sagamihara, Saitama, Chiba); Chukio (Nagoja); Kinki (Osaka, Sakai, Kioto, Kobe) oraz przyległych terenów pomniejszych miast i wsi¹¹.

⁵ Zob. J. Bach-Głowińska, „*Druga Japonia w planowaniu*”, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2010, R. 107, z. 12.

⁶ *Ibidem*, s. 160.

⁷ J. Splisgart, *Obrzędowość okresu dorastania jako istotny składnik procesu kształtowania się tożsamości kulturowej i etnicznej we współczesnej Japonii*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2012, z. 2, s. 115.

⁸ http://www.pl.emb-japan.go.jp/info/japan_info.html (dostęp: 17.02.2014).

⁹ K. Pawłowska, *Krajobraz-architektura...*, s. 10.

¹⁰ http://www.pl.emb-japan.go.jp/info/japan_info.html (dostęp: 17.02.2014).

¹¹ <http://www.stat.go.jp/english/data/handbook/c0117.htm#c02> (dostęp: 17.02.2014).

Także 12 japońskich miast liczy ponad milion mieszkańców, zaś rozległe tereny kraju są słabo zaludnione.

Krajobraz miejski

Ograniczona przestrzeń życia w obrębie dużych miast w wyraźny sposób kształtuje japońską skłonność do minimalizmu. Zwraca uwagę ograniczone wyposażenie mieszkania Japończyka, dla którego z kolei zadziwiający są metraże nieruchomości europejskich, często dające możliwość stworzenia dużego, przydomowego ogrodu. Niewielka ilość widocznych dla oka sprzętów w japońskich gospodarstwach domowych zdeterminowana jest również ryzykiem wystąpienia trzęsienia ziemi, w czasie którego różne elementy wyposażenia mogą stanowić zagrożenie dla zdrowia, a nawet życia. Z tego też powodu są chowane bądź do specjalnych ściennych szaf, bądź specjalnych budynków do tego przeznaczonych.

Wizerunek japońskich miast determinuje zachowanie mieszkańców. Warto wskazać, że Japonia, poza krótkim okresem okupacji amerykańskiej, nigdy nie doświadczyła podboju ze strony innego państwa. Między innymi z tego względu wśród społeczeństwa panuje ogromne poszanowanie dla działania aparatu państwowego, prawa i ogólnie rozumianego porządku. Umożliwia to sprawną organizację życia ludzi w dużym zagęszczeniu. Dla Europejczyka jest zjawiskiem trudnym do zrozumienia idealny niemal porządek, w jakim Japończycy np. wsiadają do pociągów, ustawiają się w kolejkach, załatwiają codzienne sprawy itp. Należy przy tym dodać, że pracownikom w Japonii przysługuje średnio 6 dni urlopu w roku, więc czasem wolnym na podróże mogą rozporządzać jedynie osoby studiuje i przebywające na emeryturze¹². Nie sprzyja to wzajemnemu poznawaniu i, co za tym idzie, zrozumieniu różnych kultur. Japonia pod tym względem do dnia dzisiejszego jest krajem bardzo zamkniętym. Nieliczne ślady kultury europejskiej: budynki z cegły, potrawy, jedzenie sztuczkami dotarły tam już za pośrednictwem Amerykanów¹³.

Ponieważ w miastach żyje 75% ogółu Japończyków (w tym 36% populacji w dużych ośrodkach), sprawne funkcjonowanie ludzi możliwe jest dzięki bardzo rozwiniętej i zaawansowanej technologicznie komunikacji miejskiej¹⁴. Tereny pomiędzy aglomeracjami łączą linie superszybkiego ekspresu *Shinkansen*. W samych miastach najpopularniejszymi środkami przemieszczania się są metro i kolej. Ciągi komunikacyjne często przebiegają pod ziemią, natomiast na jej powierzchni przecinają krajobraz bez względu na ukształtowanie terenu. Podziemne stacje ściągają przed-

¹² K. Pawłowska, *Krajobraz – architektura...*, s. 13.

¹³ *Ibidem*, s. 14.

¹⁴ *Ibidem*, s. 15.

siębiorców oferujących swoje usługi (gastronomia, sprzedaż), w efekcie tworząc pod powierzchnią ziemi quasi-miasta. Często dostęp do budynków jest zapewniony bez konieczności wychodzenia na powierzchnię¹⁵. Podziemny ruch pieszych jest szczególnie popularny w czasie pory deszczowej.

Podstawą komunikacji w Japonii są ponadto: autobusy, taksówki i rowery. Te środki lokomocji na stałe wpisały się w miejski krajobraz. Ulice często są pozbawione wyodrębnionych pasów ruchu dla poszczególnych rodzajów pojazdów, służą jednośladowi, wielośladowi, pieszym i komunikacji miejskiej, zazwyczaj nie mają nazw i są kojarzone z poszczególnymi stacjami metra¹⁶. Charakterystyczne dla Japonii są ulice-pasaże handlowe i systemy bazarów, które pokryte są szklanymi zadaszeniami, ciągnące się przez całe skrzyżowania. Sklepy i restauracje są umiejscowione na najniższych kondygnacjach budynków. Często odwiedzane są również rozsiane między nimi salony gry. W każdej dzielnicy znajdują się tradycyjne centra towarowe, w których można nabyć artykuły spożywcze i odzieżowe, pamiątki oraz wszechobecną elektronikę.

W krajobrazie japońskim często panuje bezład. W najbliższym sąsiedztwie tradycyjnego drewnianego domu można zauważyć szklany wieżowiec i obdrapany garaż. Niebo nad miastem jest pocięte gęstą siatką słupów i kabli elektrycznych. Chaos przestrzeni miejskiej: brak dominant krajobrazowych, zorganizowanych systemów ulic, wyodrębnionych obszarów o charakterze centrum potęguje nieestetyczne odczucia¹⁷. Naśladownictwo stylów europejskich często ociera się o kicz. Elementy wysublimowanej elegancji można dostrzec jedynie w najslawniejszych (i jednocześnie najdroższych) dzielnicach. Grunty są tam zbyt kosztowne, by mogły się na nich ostać niewielkie budynki, jednak nawet tam jednorodna jest jedynie wysokość budynków, nie zaś ich styl czy charakter¹⁸. Powyższy opis mocno przeczy europejskim wyobrażeniom o idealnym krajobrazie Japonii.

Za prawdziwy – i najczęściej powielany w mediach – należy uznać miejski krajobraz nocny wzdłuż większych ulic. Nagrania telewizyjne ukazujące widok ogromnej ilości światel, reklam, gwar tysięcy przechodniów i dźwięk klaksonów często są wykorzystywane w programach o życiu Japończyków. Innym, równie popularnym obrazem Japonii jest krajobraz składający się z nowoczesnych oszklonych drapaczy chmur, ukazujących zaawansowanie technologiczne kraju i panującą swobodę architektoniczną. Obiekty takie stanowią w istocie niemalże kompleksy, albowiem obejmują budynek i jego otoczenie, jednak ich pełen rozmach wizerunek jest tylko elementem krajobrazu, gdyż nierzadko sąsiadują one z drewnianymi budynkami¹⁹.

¹⁵ *Ibidem*, s. 15–16.

¹⁶ A. Watanuki, *Po lewej stronie drogi* [w:] *Świat z papieru i stali...*, s. 94.

¹⁷ K. Pawłowska, *Krajobraz – architektura...*, s. 16–17.

¹⁸ *Ibidem*, s. 19.

¹⁹ M. Tominaga, *Urban and spatial planning in Japan*, „Urbanism. Architecture. Construction” 2011, vol. 2, no. 4, s. 6, (on-line), <http://uac.incd.ro/Art/v2n4a05.pdf> (dostęp: 16.04.2016).

Jakkolwiek są dowodem na prężny rozwój gospodarczy kraju, bywają też płaszczyzną konfliktu między sympatykami tradycji i nowości w aspekcie krajobrazu²⁰.

Więszym ładem przestrzennym odznaczają się peryferia miejskie. Na niewielkich działkach, niemal całkowicie zabudowanych, jeden przy drugim usytuowane są z reguły dwupiętrowe budynki, kryte dwuspadowym dachem. Z lotu ptaka wyglądają niczym ocean. Okna domów są szczelnie zasłonięte żaluzjami lub roletami, gdyż zgodnie z japońską kulturą dom jest odgradzony od ulicy (świat zewnętrzny) i skierowany do wewnątrz – do serca, które stanowi z czcią pielęgnowany ogródek. Japończycy na każdej, nawet minimalnej, wolnej przestrzeni starają się tworzyć przepiękne kompozycje roślinne²¹. Do malowniczych zakątków miast należy zaliczyć tradycyjne dzielnice domów samurajskich, herbaciarnie oraz budynki pełniące funkcje mieszkalne i usługowe.

Warto kilka słów poświęcić różnemu od europejskiego postrzeganiu miasta i otaczającej go przyrody. W krajach zachodnich natura i kultura stanowią oddzielne porządki, parki znajdują się w ściśle wyznaczonych do rekreacji miejscach, linia graniczna między nimi a obszarem zabudowanym jest bardzo wyraźnie zaznaczona – i to zarówno na mapie, jak i w świadomości mieszkańców. Z kolei miasta japońskie wręcz wyrastają z natury. Wypływa to z kultury Japończyków, którą kształtują religie i filozofie: shintoizm, buddyzm i zen, zgodnie z którymi człowieczeństwo i natura stanowią jedność²². Jeśli w okolicy zabudowanej blokami znajduje się większy obszar niezagospodarowanego i płaskiego gruntu, to w myśl postulatu maksymalizacji przestrzeni użytkowej znajduje się na nim pole ryżowe. Zalane wodą pola przypominają krajobraz popowodziowy²³.

Zupełnym zaprzeczeniem pełnej chaosu przestrzeni miejskiej są enklawy doskonałego ładu i harmonii – shintoistyczne miejsca o charakterze sanktuariów i świątynie buddyjskie. Stanowią zorganizowane kompleksy budowli, pawilonów i miejsc zieleni, odseparowane od świata zewnętrznego szczelnym ogrodzeniem. I w jednych, i w drugich występuje charakterystyczna konstrukcja dachów i drewnianych budowli. By dostać się do świątyni *shinto*, należy minąć bramę *torii*. Główne elementy świątyni buddyjskiej to posąg Buddy, często znacznych gabarytów, oraz wielopiętrowe pagody. Liczne małe kapliczki są rozlokowane w różnych punktach miasta²⁴.

Dużo bardziej odseparowane od miasta są zamki – *shiro*, położone za fosami i zabudowaniami o charakterze obronnym. Zbudowane z kamienia wielopiętrowe budowle z dachami w kształcie kaskad są rozlokowane zazwyczaj na pagórkach. Są

²⁰ Yoshihiko Baba, *Nowoczesne czy „nienowoczesne”? Sens krajobrazowych sporów o Kyoto Tower i Kyoto Station*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2010, R. 107, z. 12.

²¹ K. Pawłowska, *Krajobraz – architektura...*, s. 21.

²² R. Billsjö, N. Diab, Y. Takeuchi, *Urban planning culture...*, s. 25–17.

²³ K. Pawłowska, *Krajobraz – architektura...*, s. 24.

²⁴ *Ibidem*, s. 25.

dobrze widoczne z różnych części miasta, dzięki czemu pełnią funkcję dominanty krajobrazowej. Z ich wierzchołka rozciąga się widok na okolicę, dlatego właśnie takie miejsca wybierali panujący na tym terenie możnowładcy na swoją siedzibę.

Nima to charakterystyczne ogrody japońskie, które są częścią składową kompleksów świątynnych i zamkowych, nierzadko występują również w granicach posiadłości znaczących i zamożnych rodów. Ich kompozycję można uznać za wzór ładu i smaku oraz symbol piękna Kraju Kwitnącej Wiśni. Podłoże ogrodu pokrywają mech, starannie poukładane kamienie i żwir. Sztucznie kształtowane drzewa i krzewy układają się w najprzeróżniejsze wzory. Roślinność jest dobrana według koloru, kształtu i pory kwitnienia. Stawy zapełniają kolorowe karpie, zaś w parkach przechadza się różnobarwne ptactwo. Całość dopełniają drewniane elementy ogrodowej architektury. Konstrukcja japońskich ogrodów jest przemyślana tak, by zachwycała niemal zawsze, bez względu na to, gdzie stoi obserwator i w którą stronę kieruje swój wzrok²⁵. Ze świata roślin istotną rolę w kulturze Japonii i jej krajobrazie odgrywają drzewa wiśniowe. Ich szpalery są często spotykanym elementem wizerunku miasta.

Japońskie kompozycje ogrodowe pełnią nie tylko funkcje estetyczne, nieprzypadkowy układ elementów przyrodniczych jest nośnikiem znaczenia. Wizerunek ogrodów przez wieki kształtowały religie, głównie shintoizm i buddyzm. Shintoizm po dziś dzień wnosi w ich semantykę kult składników natury, które urzekają potęgą, grozą i urodą. Z kolei zakorzeniona w buddyzmie sztuka *karesansui* – poprzez oszczędność środków – sprzyja zadumie i kontemplacji. Japończycy szanują przyrodę jako wartość idealną samą w sobie, podnoszą też do niespotykanej rangi zjawiska przyrodnicze (kwitnienie drzew wiśniowych)²⁶.

Powyższej analizy różnorodności krajobrazu Japonii, z której wylania się też obraz bezładu, z wyjątkami w postaci idealnych przyczółków piękna, trudno nie skonfrontować z powszechnie panującą w Europie pozytywną opinią o porządku, przepychu i harmonii w wizerunku tego kraju. Uzasadnieniem aktualnego stanu miast są też zniszczenia dokonane w trakcie II wojny światowej. Kraj szybko podniósł się z kryzysu i osiągnął znaczny wzrost gospodarczy. Miasta były zabudowywane w niezwykle szybkim tempie, budynki miały być przede wszystkim społecznie funkcjonalne, stały się świadectwem rozwoju i ustroju wolnorynkowego, co często odbywało się kosztem krajobrazu²⁷.

Aktualnie polityka planistyczna zmierza w kierunku korygowania błędów z przeszłości. Wprowadzenie zasad tzw. miękkiej urbanistyki²⁸ jest wyrazem wzmożonego zainteresowania estetyką krajobrazu i świadectwem konieczności

²⁵ *Ibidem*, s. 29–30.

²⁶ A. Zachariasz, *Liryczne piękno, tajemniczość i spokój – historyczne i współczesne ogrody japońskie*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2010, R. 107, z. 12, s. 53–55.

²⁷ K. Pawłowska, *Krajobraz – architektura...*, s. 35.

²⁸ *Ibidem*, s. 36.

podkreślania roli terenów zielonych w miastach²⁹. Ponadto duży – i coraz większy – nacisk kładzie się na rolę społeczeństwa w kształtowaniu krajobrazu³⁰. Mieszkańcy uczestniczą w konsultacjach krajobrazowych i projektach, ich głos jest istotny w procesach decyzyjnych, a nawet realizują małe projekty, które też dofinansowują. Warto zauważyć, że to ostatnie do dziś próbuje się (z różnym efektem) przeschepić na grunt polski, co widać szczególnie w pracach legislacyjnych nad projektem ustawy o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu³¹. Sporym zainteresowaniem ze strony obywateli Japonii i inwestorów cieszą się przedsięwzięcia o charakterze rewitalizacyjnym, łączące funkcjonalność w znaczeniu gospodarczo-społecznym oraz ochronę i estetyzację krajobrazu z uwzględnieniem ochrony środowiska³². Realizacja takich przedsięwzięć opiera się w pierwszej kolejności na odkupieniu i komasacji niewielkich obszarów, następnie uporządkowaniu chaotycznej i niskiej zabudowy, kończąc na budowie kompleksu z wieżowcem, dzięki czemu dochodzi do maksymalizacji przestrzeni użytkowej terenu. Zwraca się przy tym uwagę na tworzenie parków, ogrodów i terenów rekreacyjnych. Co istotne, deweloperzy są zobligowani do tworzenia przy nowoczesnych drapaczach chmur terenów zielonych³³.

Interesującym przejawem skutecznego zaangażowania obywateli w kształt krajobrazu była akcja ratowania tradycyjnych domów kupieckich *machiya* w Kioto. Podstawowy budulec *machiya* stanowią drewno, glina i papier, zaś całość jest pokryta ceramicznym zadaszaniem. Po 1945 r. wydano zakaz budowy tego typu domów ze względu na ich znikomą wytrzymałość w obliczu ciągłych katastrof naturalnych. W latach 50., w okresie odbudowy gospodarczej kraju i prymatu funkcjonalności nad ochroną dziedzictwa, *machiya* przestały być cenione społecznie. Ten stan rzeczy utrzymywał się do czasu, gdy niektóre zabytki Kioto zostały objęte ochroną na mocy wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Wtenczas zliczono wszystkie obiekty *machiya*, co pokazało, że w latach 1996–2003 dewastacji uległo około 13% tego typu budynków, natomiast w przypadku blisko 80% naruszono ich konstrukcje. W akcji ich ratowania, która zakładała zwiększenie funkcjonalności przy zachowaniu tradycyjnego charakteru, uczestniczyli obywatele i organizacje społeczne. Okazało się, że *machiya* – w przeciwieństwie do szpecących krajobraz

²⁹ <http://www.auick.org/database/training/2006-1/PR/WS2006-1SAndo.pdf> (dostęp: 14.07.2014)

³⁰ <http://www.penataanruang.net/taru/Makalah/Japanese%20Experiences%20latest-.ppt> (dostęp: 14.07.2014)

³¹ K. Pawłowska, *Krajobraz – architektura...*, s. 36. Zob. szerzej: uzasadnienie przedstawionego przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej projektu ustawy o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, druk nr 1525, s. 11. <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=1525> (dostęp: 19.12.2013).

³² M. Tominaga, *Urban and spatial...* W ten sposób doprowadzono do powstania m.in. nowoczesnego zespołu Roppongi Hills, por. K. Pawłowska, *Krajobraz – architektura...*, s. 36.

³³ K. Pawłowska, *Krajobraz – architektura...*, s. 37.

blokowisk – stanowią przestrzeń umożliwiającą podtrzymanie bliskich relacji sąsiedzkich. Stowarzyszenie Kyoto Mitate International, w dążeniu do przywrócenia świetności domom kupieckim, propagowało spacerowanie wraz ze zwiedzaniem *machiya* i organizowało imprezy kulturalne w ich obrębie. W niedługim czasie, wskutek dużego zainteresowania problemem, zorganizowano grupę rzemieślników, którzy, wykorzystując tradycyjne metody, zaczęli remontować obiekty. Do działań obywatelskich szybko przyłączyły się władze miasta. Aktualnie domy kupieckie w Kioto są chętnie odwiedzane i malowniczym elementem miasta, zaś Polityka Krajobrazowa Miasta Kioto i Główny Plan Miasta Kioto przewidują wiele zapisów z zakresu ochrony krajobrazowej dla całej aglomeracji³⁴.

Trzeba zaznaczyć, że jakkolwiek już po II wojnie światowej pojawiło się w Japonii dużo organizacji i stowarzyszeń realizujących zadania związane z działaniami UNESCO i szybko, bo 2 lipca 1951 r. przystąpiła do tej organizacji, to Konwencję w sprawie ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętą w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r., Japonia podpisała stosunkowo późno – 30 czerwca 1992 r. W 1994 r. Komitet wpisał na listę 17. wartościowych obiektów dawnej stolicy Kioto, z czego większość miała charakter sakralny i stanowiła wspaniałe przykłady tradycyjnej drewnianej zabudowy. Kioto pełniło funkcję stolicy państwa od VII do XIX wieku i stało się wzorem dla wielu miast (*sho-Kyoto* – „małe Kioto”), ponadto architektura i sztuka ogrodnicza stanowiły tu odwzorowanie oryginalnych, historycznych założeń i prądów.

Warto wspomnieć regulacje dotyczące ochrony dóbr kultury japońskiej w ustawie o ochronie dóbr kultury z 1950 r. i m.in. jej nowelizacji z 2004 r.³⁵, która poszerzyła ochronę o krajobrazy kulturowe i elementy kultury ludowej³⁶. Obecnie podkreśla się pozytywne efekty ochrony krajobrazu kulturowego: podniesienie atrakcyjności okolicy oraz świadomości ludzi w zakresie wartości lokalnego krajobrazu kulturowego, promowanie działań mieszkańców dążących do jego zachowania i ochrony. Działania administracji zmierzają do identyfikacji i selekcji szczególnie cennych krajobrazów kulturowych, wobec których tworzony jest wachlarz ochronny. Zadania są podzielone pomiędzy władze lokalne i organy centralne, wśród których szczególną rolę odgrywa specjalna Agencja ds. Kultury (Agency of Cultural Affairs) wraz z Radą Kultury (Council for Cultural Affairs), zapewniająca wsparcie (w tym

³⁴ A. Staniewska, *Partycypacja społeczna w odnowie dziedzictwa w historycznym mieście japońskim. Domy kupieckie machiya w Kioto*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2010, R. 107, z. 12, s. 102–107.

³⁵ 文化財保護法 Ustawa o ochronie dóbr kultury z dnia 30 maja 1950 r., nr 214 ze zm. (Act on Protection of Cultural Properties), <http://law.e-gov.go.jp/htmldata/S25/S25HO214.html> (dostęp: 18.04.2016), http://www.bunka.go.jp/seisaku/bunka_gyosei/shokan_horei/bunkazai/hogoho_kaisei.html (dostęp: 18.04.2016).

³⁶ M. Marcinkowska, *Japonia na Liście Dziedzictwa Światowego UNESCO* [w:] *Japonia w oczach Polaków. Państwo – społeczeństwo – kultura*, t. 2, red. J. Włodarski, K. Zeidler, Gdańsk 2009, s. 212–214, 226–227.

finansowe) podczas całego procesu³⁷. Niemalże znaczenie odgrywają: grupy właścicieli, deweloperzy, tzw. trzeci sektor, którzy wraz z władzami lokalnymi tworzą prawo miejscowe, a dokumenty te (*District Plan*) są potem przedkładane władzom prefekturalnym³⁸. Jak widać, skuteczna partycypacja społeczna w zakresie ochrony zabytków, zaprezentowana na przykładzie miasta Kioto, idzie ramię w ramię z działaniami legislacyjnymi.

Nie sposób nie wspomnieć w końcu, że specyfikę Japonii w aspekcie zabudowy warunkuje częstość występowania trzęsień ziemi. Od zawsze konieczne było tu cykliczne odbudowywanie całych miast, w tym nierzadko odtwarzanie obiektów noszących miano zabytku. Za przykład powyższego należy uznać trzęsienie ziemi z 1923 r., które zniszczyło region Kanto³⁹. Współcześnie równie tragiczną kartą w historii Japonii zapisał się dzień 11 marca 2011 r., kiedy trzęsienie ziemi zniszczyło rejon Thoku. Wówczas ogromna ilość budynków została zdewastowana przez towarzyszące mu tsunami⁴⁰. Wyspy Japońskie są położone w aktywnej sejsmicznej strefie. Procesy rekonstrukcyjne, które mają miejsce każdorazowo po wystąpieniu katastrofy, muszą uwzględniać zastosowanie nowych technologii (zwiększających bezpieczeństwo ludzi) i ułatwiać ewakuację w razie zagrożenia. Ponadto trudno nie zauważyć, że drewno, które było podstawowym budulcem w Japonii, nie jest tworzywem trwałym ze względów klimatycznych. Z tego też powodu pojęcie zabytku kształtuje się tu zupełnie inaczej niż na gruncie europejskim. Jeżeli zabytek został odbudowany wiernie wobec pierwowzoru, z tych samych materiałów i przy użyciu tradycyjnych technik, uznaje się, że nosi znamię autentyczności, co zostało potwierdzone deklaracją z Nara, przeciwstawiającą się monopolowi doktryny konserwatorskiej, według której o autentyczności decyduje substancja zabytkowa⁴¹.

Krajobraz prowincji

Inną perspektywą percepcji krajobrazu Japonii jest punkt graniczny miasta i jego otoczenia. Ogromne Kioto (na Honsju) otoczone jest przez malownicze, zalesione góry, którym zawdzięcza unikalny klimat. Wyspy Japońskie są nadwodną częścią oceanicznego łańcucha górskiego. Otwarte, najwyżej położone tereny są w niewiel-

³⁷ Agency of Cultural Affairs, Government in Japan, *Our Treasure Cultural Landscape to future generations. Cultural Landscape Protection in Japan*.

³⁸ J. Bach-Głowińska, „Druga Japonia” w planowaniu, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2010, R. 107, z. 12.

³⁹ R. Billsiö, N. Diab, Y. Takeuchi, *Urban planning culture...*, s. 13.

⁴⁰ M. Tominaga, *Urban and spatial...*, s. 7.

⁴¹ Zob. szerzej: The Nara Document on Authenticity, Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention, Nara 1994.

kim stopniu przekształcone przez człowieka ze względu na trudne warunki zagospodarowania terenu. W dużej ilości występują tu lasy z bujną roślinnością. Klimat monsunowy, w zależności od miejsca: zwrotnikowy, podzwrotnikowy oraz umiarkowany ciepły, powoduje, że flora jest zróżnicowana gatunkowo⁴². Góry są przecinane przez linie kolejowe i drogi, a ukształtowanie terenu w niczym tu nie przeszkadza. Serpentynty dróg, podpartych ze względu na stromość stoku murami oporowymi, przyprawiają o zawrót głowy, tym bardziej że ich obszar jest na tyle niewielki, iż dwa samochody mają ogromne trudności w trakcie wykonywania manewru mijania. Ponad głowami wiszą – podobnie jak w krajobrazie miejskim – okablowane słupy elektryczne. Nad rzekami często znajdują się mosty wiszące⁴³.

Na obszarach, gdzie ukształtowanie terenu jest płaskie lub pokryte łagodnymi wzniesieniami, w miejscu styku miasta i jego okolicy zabudowa przerzedza się, dominują pola ryżowe. Wśród nich można dostrzec pojedyncze zagrody, kompleksy o charakterze religijnym i cmentarze⁴⁴.

Charakterystycznym krajobrazem rolniczym Japonii są tarasy, wzmocnione konstrukcjami typu mur z kamienia łamanego. Stare zagrody są pokryte tradycyjnymi strzechami, które często jednak zamieniane są na nowsze i wygodniejsze pokrycia z innych tworzyw. Domy zajmują przestrzenie płaskich półek skalnych, z których w większości można zobaczyć pola ryżowe i szpalery zielonej herbaty. Wyjątkowo malowniczym widokiem są poletka ryżowe, umiejscowione na stokach w górskich dolinach, z lotu ptaka przypominające swoim kształtem witraże. Drzewa owocowe są okazjonalnym widokiem. Uprawia się je na nieco większą skalę na Honsju, przykrywając je folią. Celem takiej uprawy ma być uzyskanie niemal idealnego w kształcie i rozmiarze owocu. Co interesujące, japońskie drzewka wiśniowe pełnią prawie wyłącznie funkcję estetyczną. Specjalnie wyhodowane dekoracyjne odmiany nie owocują. W lokalnej kuchni panuje niedostatek owoców, zamiast powidel używa się masy robionej z grochu o słodkim smaku⁴⁵.

Krajobraz japońskiej prowincji – małych miast i wiosek – podobnie jak dużych aglomeracji, charakteryzuje nieład zabudowy. Konstrukcja budynków jest nietrwała, naokoło rozmieszczone są słupy energii elektrycznej, a zwisające z nich druty przecinają niebo. Dużo większą estetyką odznaczają się miejscowości wypoczynkowe i objęte ochroną. Instalacje doprowadzające media i prąd są w nich ukryte pod ziemią, starannie urządzone baseny pozwalają cieszyć się przyjemnością korzystania z ciepłych źródeł. Na szczególną uwagę zasługują lokalne wyroby, które można nabyć na lokalnym bazarze (i często obserwować „na żywo” proces ich wytwarzania) oraz zachwycające kompozycje roślinne.

⁴² Japonia [w:] *Encyklopedia PWN w trzech tomach*, red. A. Krupa, t. 2, Warszawa 1999, s. 15.

⁴³ K. Pawłowska, *Krajobraz – architektura...*, s. 40–42.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 39.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 45.

Podsumowanie

Cechą charakterystyczną krajobrazu kulturowego Japonii jest niejednorodność. Technologiczne zaawansowanie i supernowoczesność mieszają się tu z tradycją. Rok 1868 (restauracja Meiji) zapoczątkował otwarcie się Japonii na Zachód i tym samym jego wzmożoną ekspansję w strukturę oraz kulturę tego kraju. Odtąd Japończycy mogli w pełni swobodnie korzystać ze zdobyczy europejskich, niestety często gubiąc w nich własną tożsamość, a to, co rdzenne, przestało być nietknięte, wolne od obcych naleciałości⁴⁶. W Japonii odnajdziemy miejsca, które zatraciły się w trendach zachodnich. Przykładem takiej aglomeracji jest Sapporo, gdzie przeważa zabudowa w stylu amerykańskim. Na szczęście są na mapie kraju też miejsca mu przeciwstawne, np. Kanazawa, która obroniła swój japoński charakter⁴⁷.

Optymizmem napawają działania zmierzające do poprawy systemu planowania przestrzennego w Japonii, ochrony środowiska i dbałości o zachowanie jak największego arealu terenów zielonych. Niestety, duży kryzys przeżywa wiejski krajobraz kulturowy. Trudne warunki egzystencji rodzin rolniczych i nieprzyjazne warunki uprawy powodują, że wielu ludzi wyjeżdża do miasta w poszukiwaniu pracy i lepszego życia. Rozwijające się usługi turystyczne nie przynoszą wystarczającego dochodu, by ten proces zatrzymać⁴⁸.

Chociaż Japonia przeżywa trudności w ochronie swojej tożsamości, w tym również krajobrazu kulturowego, to należy zaznaczyć, że gdziekolwiek się udamy, odwiedzając Kraj Kwitnącej Wiśni, napotkamy japońskie lokalne stragany, na których można nabyć niespotykane nigdzie indziej towary, a na ulicach – ludzi ubranych w tradycyjne stroje. Wchodząc w świat baśniowych ogrodów – enklaw o idealnej harmonii, poczujemy ducha filozofii shintoistycznej, buddyjskiej i zen. Najbardziej sugestywne są jednak ciemne okna domów, które zawsze są skierowane do wewnątrz budynku, w stronę małego ogródka – symbolu kultury Japonii.

SUMMARY

REFLECTIONS ON THE CULTURAL LANDSCAPE OF JAPAN

The subject of consideration is the cultural landscape of Japan. It should be noted that Japan is an island country and the vast majority of its area are mountains ranges that are unfavourable to any land development. Therefore, mainly coasts and softly shaped land areas are occupied. The geographical nature of Japan forces a huge concentration of popu-

⁴⁶ J. Kamień, *Nie ma piękna bez cienia* [w:] *Japonia w oczach Polaków...*, s. 193.

⁴⁷ K. Pawłowska, *Krajobraz – architektura...*, s. 39.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 46.

lation in a relatively small area. An analysis of diversity of the landscape of Japan lurks, in general, the image of chaos with the exception of unique and beautiful places. A justification of current state of cities is the World War II that brought destruction to Japan. The country quickly overcame the crisis and achieved significant economic growth. The buildings became a symbol of the development and free market system, however, at the cost of the landscape. Currently, state planning policy is aiming to correct mistakes of the past. In addition, there is a great emphasis on society that has a major role in shaping landscape. The improvement of the planning system in Japan, environmental protection and concentration to preserve the greatest acreage of green areas are another sources of optimism. Unfortunately, rural cultural landscape in Japan seems to be in a crisis.